Latvijas lietuviešu sarunvalodas specifika: darbības vārdu lietošana

Specificity of the spoken language of Latvian Lithuanians: the use of verbs

Regīna Kvašīte

Šauļu Universitāte, Sociālo, humanitāro zinātņu un mākslu fakultāte
Lietuviešu valodniecības, literatūras un komunikācijas katedra
P. Višinskio g. 38, Šiauliai LT-76352, Lietuva
E-pasts: kvasyte@hu.su.lt

Latvijas lietuvieši dzimto valodu lieto galvenokārt ikdienas saziņā, tāpēc var būt sašaurinājušās šīs valodas funkcijas – plašāk izplatīts sarunvalodas paveids. Pētījumam izvēlēta lietuviešu runātā valoda, kas pierakstīta ģeogrāfiski Ziemeļlietuvai tuvajos Latvijas rajonos, kā arī Rīgā. Dzīvojot svešas valodas vidē, ir grūti izvairīties no citvalodu ietekmes, šajā gadījumā lietuviešu dzimto valodu var ietekmēt latviešu valoda kā valsts iedzīvotāju pamatvaloda (valsts valoda). Citvalodu vidē dzīvojošu lietuviešu dzimtās valodas izmaiņas un tās specifika jau pētītas dažādos aspektos, visvairāk uzmanības veltīts fonētikai un leksikai. Šajā rakstā plašāk aplūkota darbības vārdu lietošana.

Latvijas lietuviešu sarunvalodā konstatēta darbības vārdu izvēles specifika. Atsevišķi gadījumi atklāj valodas vides ietekmi, piem., teikumos lietoti semantiski neiederīgi (citas nozīmes) darbības vārdi. Lietuviešu valodas darbības vārdi mēdz būt darināti ar latviešu valodai raksturīgiem vārddarināšanas līdzekļiem, visbiežāk piedēkļiem. Sastopami burtiski pārceltu lietuviskotu latviešu valodas darbības vārdu lietojumgadījumi. Izpētot darbības vārdu un to formu lietošanas specifiku, var apgalvot, ka atsevišķi no tiem ir samērā plaši izplatīti Latvijas lietuviešu dzimtajā valodā, citi gadījumi uzskatāmi par individuāliem (okazionāliem). Jāņem vērā arī abu valodu izlokšņu loma.

Atslēgvārdi: lietuviešu valoda, sarunvaloda, Latvijas lietuvieši, dzimtā valoda, valodu kontakti, darbības vārdi.

Ievads

Lietuvieši ieceļojuši Latvijā dažādu iemeslu dēļ. Padomju gados iemesli bija gan politiski (no izsūtījuma atgriezušies lietuvieši, kuriem nebija ļauts apmesties uz dzīvi dzimtenē, izvēlējās tai tuvāku dzīvesvietu), gan ekonomiski (meklēja labākus dzīves apstākļus, tiecās pēc materiālās labklājības), gan personīgi (laulības ar latviešiem vai Latvijas iedzīvotājiem, norīkojums darbā, karadienests u. tml.). No Lietuvas pārcēlušies lietuvieši galvenokārt apmetās uz pastāvīgu dzīvi Latvijas galvaspilsētā un lielākajās pilsētās, kur bija vieglāk sameklēt darbu, īpaši rūpniecības uzņēmumos, kā arī Lietuvas pierobežas pilsētu un lauku teritorijās (Treija, Dribins 1998; Jēkabsons 2003). Pierobežas apvidu izvēli noteica ģeogrāfiskais tuvums dzimtenei un iespēja uzturēt sakarus ar tur palikušajiem tuviniekiem, īpaši, ja viņi bija cēlušies no robežai tuvu esošajām Lietuvas apdzīvotajām vietām.

Dzimtā valoda ir viens no svarīgākajiem nacionālās pašapziņas rādītājiem, jo valoda „tiek uztverta kā etniskās atšķirības pamatiezīme un etniska vērtība” (Arutjunjan et al. 1999, 153). Taču, dzīvojot ārpus savas zemes robežām, ir grūti izvairīties no svešās vides un valodas ietekmēm, tāpēc ir pamats runāt par valodu mijiedarbību. Latvijā dzīvojošo lietuviešu dzimtās valodas specifika pētīta dažādos aspektos, šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta vienai no vārdšķirām – darbības vārdam.

Pētījuma mērķis – izmantojot analītiski aprakstošo un sastatījuma metodi, analizēt darbības vārdu lietošanu Latvijas lietuviešu valodā. Pētījuma avoti ir divu Šauļu pedagogiskā institūta (kopš 1997. gada *Šauļu Universitāte*) studentu ekspedīciju materiālu vākums samērā kompakti lietuviešu apdzīvotajās teritorijās Latvijas pierobežā: 1993. gadā Saldus rajona Rubā un 1995. gadā Dobeles rajona Bukaišos (sk. 1. attēlu), kā arī raksta autores personīgie Rīgā dzīvojošo lietuviešu runas pieraksti, kuri tiek pastāvīgi papildināti.

1. attēls. Lietuvas un Latvijas pierobeža (SIA „Jāņa sēta” karte).

1. Latvijas lietuviešu valoda

Līdz šim valodnieki biežāk ir pievērsušies Latvijā dzīvojošo lietuviešu izlokšņu izpētei – galvenokārt analizēta fonētika un fonoloģija. Tas ir likumsakarīgi, jo, kā uzskata Kazimiers Garšva (*Kazimieras Garšva*), „izlokšņu atšķirības visspilgtāk izpaužas fonētikā, valodu kontakti – arī leksikā, sintaksē” (Garšva 2005, 15) (par Latvijas lietuviešu izlokšņiem sk. arī Garšva 2015). Salīdzinoši mazāk, tomēr ir pētīta arī Latvijas lietuviešu valodas leksika, morfoloģija un sintakse (plašāk par to sk. Kvašytė 2012).

Vērtējot Latvijas lietuviešu dzimtās valodas kvalitāti un tās lietošanas tendences, vispirms jāņem vērā to lietuviešu, kuri ieceļoja no Lietuvas, un to, kuri dzimuši Latvijā, valodas prasmes atšķirības. Lietuviešiem, kuri apmetās uz dzīvi Latvijā padomju laikposmā, nebija iespēju mācīties dzimto valodu skolā, jo tolaik Latvijā nebija ne lietuviešu mācībuvalodas skolu, ne lietuviešu valodas stundu citās skolās. Latvijā brieduma gados ieradušies lietuvieši bija mācījušies Lietuvā, tāpēc viņiem bija vismaz izglītības dzimtajā valodā pamati vai arī viņi bija beiguši

dažādu līmeņu mācības lietuviešu valodā. Ne mazāk svarīgs faktors ir ģimenes nacionālais sastāvs, kā arī katra cilvēka personīgais viedoklis par dzimto valodu un nepieciešamību to prast, tajā sazināties. Nav šaubu, ka lielu lomu spēlē tuvinieku un saziņas partneru skatījums uz cittautieti, uz citas valodas runātāju – kā viņi vērtē tā dzimto valodu. Pētījumos konstatēts, ka lietuviešu valoda „Latvijā arvien vairāk kļūst par mājas valodu. Tā jau līdz 1991. gadam bija attālinājusies no publiskās dzīves, jo nebija apstākļu to plaši lietot” (Merkienē et al. 2005, 64).

Iespēja lietot dzimto valodu citvalodu vidē vairāk saistīta ar individuālās saziņas jomām. Turklāt cilvēki, kuri nav mācījušies skolā, nevar pilnvērtīgi prast literāro valodu. Viņu valodai vienmēr piemītis sarunvalodas nokrāsa vai tajā būs izlokšņu iezīmes, jo mazākumtautības (pie tām pieskaitāmi arī lietuvieši, kuru skaits Latvijā gandrīz visa XX gadsimta garumā ir svārstījies no 1,2 līdz 1,5 procentiem)¹ valoda neveic visas valodai raksturīgās sabiedriskās funkcijas. Literārā valoda ir jāmācās, bet sarunvaloda tiek nodota no vienas paaudzes nākamajai, un vairākas paaudzes var to saglabāt, pat nedzīvojot savas tautas valodas vidē. Viss teiktais attiecināms uz Latvijā dzīvojošo lietuviešu valodu: tā visbiežāk ir runas formā saglabāta ģimenes – viena vai abu vecāku – valoda. Savukārt iespēja lietot dzimto valodu citvalodu vidē pārsvarā saistīta ar individuālām un ģimenes, neliela draugu loka vajadzībām (plašāka šī iespēja mēdz būt teritorijās, kur lietuvieši dzīvo kompakti).

Pašlaik notiek zināmas pārmaiņas šajā jomā – pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gadā dažādās Latvijas pilsētās (Rīgā, Jelgavā, Bauskā, Daugavpilī) izveidotas lietuviešu skolas, svētdienas skolas, nodibinātas lietuviešu biedrības, darbojas mākslas kolektīvi u. tml. (Treija, Dribins 1998; Budzinauskienē 2001; Merkienē et al. 2005), tāpēc lietuviešu valoda biežāk tiek lietota arī ārpus ģimenes loka. Tomēr lietuviešu valodas situāciju nevar pielīdzināt latviešu valodai kā valsts iedzīvotāju pamatvalodai (valsts valodai) vai krievu valodai kā lielākās Latvijas minoritātes valodai. Tāpēc Latvijas lietuviešu starpā visvairāk izplatīta sarunvaloda resp. „literārās valodas paveids, ko lieto ikdienas saziņā un kam raksturīgas specifiskas iezīmes, ko nosaka lietošanas sfēra .. Lielu ietekmi uz literāro sarunvalodu atstāj lietuviešu valodas izlokšnes” (Ambrasas 2008, 624). Ne vienmēr ir iespējams nošķirt kontaktvalodas un izlokšnes ietekmi, domājams, ka abas tās viena otru pastiprina. Izlokšnes ietekme spilgtāka varētu būt šaurāka personu loka, piem., vienas ģimenes vai no tās pašas vietas cēlušos lietuviešu runā, savukārt latviešu valodas ietekme spilgtāk izpaudīsies, ja būs izveidojušies ciešāki kontakti ar latviešiem.

2. Darbības vārdu lietošana

Latvijas lietuviešu valodas analīze liecina, ka darbības vārdu lietošanu var ietekmēt gan vispārlietojamai valodai raksturīgas retākas darbības vārdu nozīmes, gan lietuviešu valodas izlokšnes (parasti dzimtā izlokšne), gan latviešu valoda kā kontaktvaloda. Ikdienas saziņā darbības vārdi, tāpat kā citu vārdšķiru vārdi, specifiski savieno lietuviešu un latviešu valodas leksiski semantiskās un vārddarināšanas līdzības un atšķirības. Konstatēti arī gadījumi, kad darbības vārdi burtiski pārtulkoti no latviešu valodas vai tikai lietuviskotas to formas.

¹ Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes 2015. gada 1. jūlija datiem, Latvijā dzīvo 27 206 lietuvieši resp. 1,2 proc. (Iedzīvotāju reģistrs) (sal. 1993. gadā 1,3 proc. (Kvašyte 2012, 42)).

Leksiski semantiskā specifika vērojama gadījumos, kad pēc cilmes un formas līdzīgiem darbības vārdiem latviešu un lietuviešu valodā ir atšķirīgas nozīmes. Izvēlēties pēc formas tuvākus vai kopīgas cilmes vārdus Latvijas lietuviešus var rosināt latviešu valoda kā kontaktvaloda, reizēm izvēli ietekmē darbības vārdu semantika lietuviešu valodas izloksnēs. Tādējādi var runāt par plašāk izplatītām (kolektīvām) un okazionālām (individuālām) leksiski semantiskām atšķirībām.

Lietuviešu valodā darbības vārda *sutikti* nozīme ‘sutarti, sugyventi’ [satikt, sadzīvot]² fiksēta kā ceturtā no vienpadsmit šī vārda nozīmēm lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽe)³. Kā uzsvērts lietuviešu valodas gramatikā, tas ir viens no gadījumiem, kad atvasinātais darbības vārds izsaka jaunu jēdzienu, kuru grūti saistīt ar vārda, no kura tas atvasināts, nozīmi (Ambrazas 1994, 402). Salīdzinājumam var minēt, ka latviešu valodas atbilstme – darbības vārds *satikt* – atvasināts no indoeiropiešu cilmes darbības vārda, kura „semantika izveidojusies no divām *tikt* nozīmēm: 1. no *tikt*^a nozīmes ‘derēt’, no kā ‘sadzīvot, saprasties’ .. 2. no *tikt*^b nozīmes ‘klūt (pie kā)’ → ‘sastapt’..” (Karulis II, 403–404). Latvijas lietuviešu runā konstatēts lietojums, kas atbilst darbības vārda nozīmei mūsdienu latviešu valodā ‘.. 3. dzīvot, arī darboties, strādāt ciešā saistībā, labās attiecībās (ar kādu); sadzīvot’ (Cepļītis, Stengrevica 7, 311)⁴ (sal. sinonīmus *sadzīvot*, arī *saprasties* (Rauhvargers 2002, 372)). Darbības vārdu *satikt* šajā nozīmē lietuviešu valodā tulko gan *sugyventi*, gan *sutikti*, gan *sutarti* (Butkus 2003, 649–650)⁵, taču Latvijas lietuviešu runā biežāk izplatīts ir tieši latviešu formai tuvākais darbības vārds:

- (1) *Su latves gal geriau sutikti nei su lietuves / sutarti, sugyventi*⁶
‘Ar latviešiem var labāk satikt nekā ar lietuviešiem’ (Bukaiši)⁷.
- (2) *Aš visada norėjau gerai sutikti, bet marčia nenorėjo / sutarti, sugyventi*
‘Es vienmēr gribēju labi satikt, bet vedekla negribēja’ (Rīga)⁸.

Salīdzinot Latvijas lietuviešu runas pierakstus ar lietuviešu valodas pierobežas izlokšņu materiālu, kurš iekļauts Ziemeļlietuvas folkloras vācēja Mata Slančauska (*Matas Slančiauskas*) leksikas vārdnīcā, redzams, ka ar nozīmi ‘sutarti’ darbības vārds *sutikti* konstatēts arī izloksnēs (Švambarytė-Valužienė 2015, 600).

Latvijas lietuviešu sarunvalodā sastopams darbības vārds *suimti*. Viena no daudzajām šī darbības vārda nozīmēm vispārlietojamā lietuviešu leksikā ir ‘gauti, sudaryti’ [saņemt, veidot] (LKŽe), kas latviešu valodas vārdnīcā fiksēta kā

² Raksta vajadzībām tulkotie lietuviešu valodas vārdi, konstrukcijas vai citāti rakstīti kvadrātiem.

³ Leksikogrāfijas avota *Lietuvių kalbos žodynas* elektroniskās versijas saīsinājums LKŽe (literatūras sarakstā Naktinienė 2008).

⁴ Visu latviešu valodas vārdu nozīmes no *Latviešu literārās valodas vārdnīcas*, tāpēc tālāk tekstā tikai sējuma numurs un lappuse.

⁵ Tulkojot latviešu valodas vārdus lietuviešu valodā, izmantota vārdnīca *Latvių-lietuvių kalbų žodynas* (2003), tāpēc tālāk tekstā norādīta tikai lappuse.

⁶ Šeit un tālāk aiz slīpsvītras lietuviešu valodā vispārlietojamais darbības vārds citētajā teikumā iederīgā formā.

⁷ Pierakstīts Dobeles rajona Bukaišos (liet. *Bukaišiai* – tālāk saīsināti B).

⁸ Pierakstīts Rīgā (liet. *Ryga* – tālāk saīsināti Rg).

darbības vārda *saņemt* trešā nozīme (pavisam to vārdnīcā ir deviņas) ‘iegūt, dabūt savā īpašumā, lietošanā (parasti vienreizēju atalgojumu, apbalvojumu, dāvanu u. tml.); dabūt (piem., novērtējumu)’ (7, 213–216). Iespējams, ka tieši latviešu valoda ietekmējusi respondentus izvēlēties lietuviešu darbības vārdu *suimti*, kaut gan tulkojošajā vārdnīcā kā tā ekvivalents šajā nozīmē minēts *gauti* (635):

- (3) *Daktarai tikrai dabar mažas algas suim / gauna*
‘Ārsti patiešām tagad mazas algas saņem’ (Ruba)⁹.
- (4) *Buvo paštininkė – suėmiau laišką iš brolio / gavau*
‘Bija pastniece – saņēmu vēstuli no brāļa’ (Rg).

Darbības vārds *mainyti* ar nozīmi ‘keisti stambius pinigus smulkesniais arba viena valūtą kita’ [mainīt lielu naudu sīkākā vai vienu valūtu pret citu], kura kā pēdējā no sešām nozīmēm iekļauta lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽe), konstatēts Latvijas lietuviešu valodā. Savukārt mūsdienu latviešu valodā kā pirmā minēta kopcilmes darbības vārda *mainīt* (Karulis I, 559) nozīme ‘dot (ko savu) un ņemt pretī (cita). Mainīt naudu – a. Mainīt naudas zīmi, monētu pret sīkākām, bet kopsummā līdzvērtīgām naudas zīmēm, monētām. b. Mainīt naudas zīmes, monētas pret citas valūtas naudas zīmēm, monētām ..’ (5, 47–48). Lietuviešu valodā šo latviešu darbības vārdu tulko gan *keisti*, gan *mainyti* (383), taču tieši otro atbilsti ir iecienījuši Latvijas lietuvieši ikdienas saziņā:

- (5) *Mainė [Latvijos rublius į latus] du šimtus pret¹⁰ vieną / keitė*
‘Mainīja [Latvijas rubļus pret latiem] divus simtus pret vienu’ (B).
- (6) *Ējau išsimaityti pinigus, kitaip negalėsiu sumokėti [už autobuso biļeti] / išsikeisti*
‘Gāju izmainīt naudu, citādi nevarēšu samaksāt [par autobusa biļeti]’ (Rg).

Aplūkotajam lietojumam resp. nozīmei ‘pakeisti stambius pinigus smulkesniais arba viena valūtą kita’ [apmainīt lielākas naudaszīmes pret sīkākām vai vienu valūtu pret citu] atbilst lietuviešu folkloras leksikas darbības vārda *mainyti* ligzdā iekļautais atvasinājums *apmainyti* (Švambarytė-Valužienė 2015, 355–356), jo atvasinājums ar priedēkli parasti nosauc nevis jaunu jēdzienu, bet to pašu darbību, kas ieguvusi papildpazīmi (Ambrazas 1994, 402). Šajā gadījumā priedēklis uzsver procesa pabeigtību, taču semantiskas atšķirības nerada.

Latvijas lietuviešu sarunvalodā konstatēts darbības vārds *gulėti*, lietots atbilstoši latviešu vārda *gulēt* nozīmei ‘būt aizmigušam’ (3, 168–170). Arī lietuviešu valodā kā viena no perifērām ir fiksēta nozīme ‘būti gulsčiam, būti išvirtusiam; ilsėtis, miegoti’ [būt guļus, būt izkritušam; atpūsties, gulēt] (LKŽe), taču biežāk šīs nozīmes tiek diferencētas – izteiktas ar diviem atšķirīgiem darbības vārdiem. Pirmajā nozīmē lieto *miegoti*, tikai otrajā un trešajā – attiecīgi ‘atrasties guļus stāvoklī (par cilvēkiem vai dzīvniekiem)’ un ‘atrasties, būt novietotam (kur) – par priekšmetiem’ (3, 168–170) – kopīgas cilmes (Karulis I, 323) darbības vārdu *gulėti*. Šo lietuviešu valodai raksturīgo nozīmju šķīrumu apliecina atbilstmes tulkojošajā

⁹ Pierakstīts Saldus rajona Rubā (liet. *Ruba* – tālāk saīsināti R).

¹⁰ Par šī u. c. prievārdu lietojumu Latvijas lietuviešu valodā plašāk sk. Kvašytė 2009.

vārdnīcā ‘1. miegoti; 2. gulēti (*būti gulinčioje padėtyje, būti kur padėtam*)’ (224). Savukārt folkloras leksikas vārdnīcā fiksēts, ka *gulēti* pamatnozīme ir ‘īlsētis būnānt horizontāloje padėtyje, gulint; nakvoti’ [atpūsties, esot horizontālā stāvoklī, guļus; nakšņot], taču latviešu valodas darbības vārdam tuvo nozīmi daļēji atspoguļo ar piedēkli atvasinātais darbības vārds *išgulēti* ‘īšmiegoti’ (Švambarytė-Valužienė 2015, 234):

- (7) *Anie* [jaunimas] *dabar parein iš bales, kaip saka, iš vakaruškos un nuor lig pietų gulēt / miegot*
 ‘Viņi [jaunieši] tagad pārnāk no balles, kā saka, no vakarēšanas un grib līdz pusdienām gulēt’ (R).
- (8) *Ar gerai gulėjai šīnakt? / miegojai*
 ‘Vai labi gulēji šonakt?’ (Rg).

Lietuviešu valodas darbības vārds *spirti* pēc cilmes saistīts ar latviešu *spert*, kura „[P]amatā ide. **sp(h)er* ‘raustīt, spert, ķepuroties, mest’ .. Sakne saistīta ar ide. **per-* ‘sit’ ..” (Karulis II, 259). Minētais darbības vārds latviešu valodā izsaka pavisam septiņas nozīmes, taču kā pirmās vārdnīcā iekļautas divas, kuras ir svarīgas, analizējot Latvijas lietuviešu valodas specifiku: ‘1. Ar strauju kājas kustību sist (*cilvēkam vai dzīvniekam*) uzbrūkot, aizsargājoties; ar strauju kājas kustību sist (*pa ko*), piem., lai (*to*) pārvietotu, sabojātu. 2. Elektriski izlādēties kādā vidē, priekšmetā u. tml. (*par zibeni*); izraisīties, zibenim elektriski izlādējoties (*par pērkonu*)’ (7, 101–103). Lietuviešu valodā atbilstošo darbības vārdu tulko vai nu ar radniecīgo darbības vārdu *spirti*, vai darbības vārdu *trenkti*, ja izsaka pērkonu darbību (684). Analogisks darbības vārds *trenkt* ir arī latviešu valodas vārdu krājumā, kur, kā norāda Konstantīns Karulis, tiek uzskatīts par apvidvārdu, precīzāk, „[P]ēc J. Endzelīna uzskata *trenkt* ir kursisms vai lituānisms ..” (Karulis II, 425). Kā liecina vārdnīcas dati, lietuviešu valodā piecpadsmitā no divdesmit astoņām darbības vārda *spirti* nozīmēm ir attiecināma uz pērkonu ‘trenkti (*apie griauštinį*)’ (LKŽe). Salīdzinājumam var minēt, ka izloksnēs konstatēta konstrukcija *perkūnas spiria* ‘trenkia, griaudžia’ [sper, grauj] (Švambarytė-Valužienė 2015, 528) resp. tā, kā konstatēts Latvijas lietuviešu runā:

- (9) *Vieną kartą vėl karves ganiau miške un ka spyrė [žaibas] .. / trenkė*
 ‘Vienu reizi atkal govis ganīju mežā un kad spēra [zibens] ..’ (B).

Darbības vārds *uzkloti*, domājams, pēc latviešu valodas parauga lietuviešu sarunvalodā parādās konstrukcijā *uzkloti stalq* resp. *uzklāt galdu* ar nozīmi ‘uzlikt galda piederumus, arī ēdienus, dzērienus uz galda’ (8, 134). Lai nosauktu galda klāšanas procesu, lietuviešu valodā parasti lieto darbības vārdu *padengti*, ja vien nav runa tikai par galdauta uzklāšanu. Šķiet, ka tieši pirmā no astoņām darbības vārda *uzkloti* nozīmēm ‘užtiesti, uždengti’ (LKŽe) ir vistuvāk Latvijas lietuviešu runā konstatētajam darbības vārdam, tomēr nav pilnīgas pārliecības, ka šeit ir runa par ko vairāk nekā galdauta uzklāšanu uz galda:

- (10) *Ateis svečiai, reik skubēt stalq užklot / padengti*
 ‘Atnāks ciemiņi, jāsteidzas galdu uzklāt’ (R).

Latvijas lietuviešu valodas materiālā konstatētā vārda *išteriuoti* vietā lietuviešu valodā parasti lieto *išleisti*, *išeikvoti*, *sunaudoti*, *suvartoti* (301). Neraugoties uz to, ka katram no darbības vārdiem piemīt zināmas nozīmes nianses, runājot par naudu, piemērotas ir lietuviešu valodas atbilstmes *išleisti* un *išeikvoti* (sal. latviešu valodas darbības vārda *iztērēt* nozīmes ‘izdot (daudz vai visu, piem., naudu); nelietderīgi izdot’ (3, 710)). Šis darbības vārds ir raksturīgs arī Lietuvas lietuviešu sarunvalodai. Vārdnīcā fiksētā trešā no četrām nozīmēm ‘sunaudoti, išleisti, išeikvoti’ [izlietot, izdot, izšķērdēt] (LKŽe) daļēji aptver arī Latvijas lietuviešu lietojumgadījumu. Salīdzinājumam var minēt, ka Ziemeļlietuvas folkloras leksikas vārdnīcā iekļauts pierobežā fiksētais darbības vārds *išterioti* ar nozīmi ‘nusiaubti, išniokoti’ [izpostīt] (Švambarytė-Valužienė 2015, 595). Taču Latvijas lietuviešu sarunvalodā tas biežāk lietots tieši latviešu valodai raksturīgā nozīmē:

- (11) *Nuėjau į krautuvē ir išteriuojau visus pinigus / išleidau*
 ‘Aizgāju uz veikalu un iztērēju visu naudu’ (R).

Latvijas lietuviešu valodai raksturīga darbības vārdu darināšanas specifika, saistīta galvenokārt ar piedēkļu izmantošanu. Tā kā „viens un tas pats piedēklis, kombinējoties ar dažādiem motivētāmvārdiem, spēj piešķirt tiem atšķirīgas nozīmes, savukārt dažādi piedēkļi – vienādas” (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 278), nav viegli diferencēt darbības vārdu nozīmes abās radniecīgajās valodās. Jāņem vērā, ka piedēklis, saistoties ar pamatvārdu, ierobežo, kādā aspektā sašaurina, konkretizē pamatvārda nozīmi (Ambrazas 1994, 402). Tekstu analīze liecina, ka nereti Latvijas lietuvieši darina darbības vārdus atbilstoši latviešu valodas nozīmei, kaut lietuviešu valodā piedēkļi vai nu vispār nav nepieciešami, vai konkrēto nozīmi izsaka citi piedēkļi.

No viena un tā paša darbības vārda ar dažādiem piedēkļiem var atvasināt atšķirīgu nozīmju darbības vārdus gan latviešu, gan lietuviešu valodā. Respondentu runā populārs ir darbības vārds *gyventi* – latviešu valodas *dzīvot* atbilstme – un tā atvasinājumi. Latviešu valodā „[B]laku verba *dzīvot* atvasinājumu līgzdai, kuru pārstāv verbi¹¹ *aizdzīvot*, *izdzīvot*, *nodzīvot*, *padzīvot*, *pārdzīvot* (kādu), *piedzīvot* (pie kāda), *sadzīvot* (ilgi) veidojas nemotivēto verbu rinda ar individualizētām nozīmēm, t. i., *apdzīvot* (platību), *iedzīvoties* (mantā, vietā), *pārdzīvot* (notikušo), *piedzīvot* (pārsteigumu), *sadzīvot* (ar citiem), *uzdzīvot*” (Soida 2009, 230). Lai izteiktu darbības vārda *iedzīvoties* nozīmi ‘1. pierast un sākt justies labi, ērti (jaunā vietā, jaunos apstākļos u. tml.)’, lietuviešu valodā jāizvēlas semantiski precīzākais vārds no rindas *išigyventi*, *išijausti*, *apsiprasti*, *priprasti*, savukārt nozīmi ‘kļūt bagātam, turīgam, iegūt (materiālas vērtības)’ (3, 251–252) – no rindas *prasigyventi*, *praturtėti*, *išigyti* (236). Lietuviešu darbības vārdu sastatījums liecina, ka atšķirīgas nozīmes darbības vārdam *gyventi* piešķir piedēkļi *į-* un *pra-*, taču refleksīvos atvasinājumus *išigyventi* un *prasigyventi* var uzskatīt par latviešu darbības vārda *iedzīvoties* ekvivalentiem. Runājot par dzīves apstākļu uzlabošanas un turības vairošanu, arī Latvijas lietuviešu valodā konstatēti ar aplūkotajiem piedēkļiem atvasināti darbības vārdi. Taču grūti pateikt, vai runātājs izvēlēties pēc uzbūves latviešu valodas darbības vārdam tuvāku atvasinājumu, vai šādu lietojumu

¹¹ Emīlija Soida monogrāfijā lieto termina *darbības vārds* sinonīmu *verbs*, kā arī termina *priedēklis* sinonīmu *prefikss* (Skujiņa 2007, 76; 309).

balsta viņa izloksne vai retāk sastopamā vārda nozīme, kas iekļauta lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽe):

- (12) <...> *pirms kara, nu po to pirmojo karo, tai jau ūkininkai įsigyveno, lauka buvo čisti* [nuo piktžolių] / prasigyveno
 ‘.. pirms kara, nu pēc tā pirmā kara, tad saimnieki iedzīvojās, lauki bija tīri [no nezālēm]’ (R).

Latvijas lietuviešu valodas materiālā konstatēts vēl viens darbības vārda *gyventi* atvasinājums, šoreiz ar priedēkli *pri-* – *prigyventi*. Pēc formas tas ir tuvs atvasinājumam ar priedēkli *pie-* resp. *piedzīvot* latviešu valodā. Lai izteiktu nozīmi ‘klūt kāda notikuma līdzdalībniekam, kādas parādības vērotājam’ (6., 37), kas ir viena no piecām šī darbības vārda nozīmēm latviešu valodā, nereti Latvijas lietuvieši lieto darbības vārdu *prigyventi* (tieši nozīme ‘patirti’ ir fiksēta lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽe), kaut gan tāda atbilsme nav minēta tulkojošajā vārdnīcā (sal. ‘1. (*ko*) išgyventi, sulaukti (*vecums*); 2. išgyventi, patirti; 3. gyventi pas ką nors’ (547)):

- (13) *Neduok dieve dar kartą tokį* [karą] *prigyventi* / išgyventi, patirti
 ‘Nedod Dievs vēlreiz tādu [karu] piedzīvot’ (R).

Viena no nozīmēm, kādā latviešu valodā tiek lietots ar iepriekš minēto priedēkli *pie-* atvasinātais darbības vārds *pienākt*, ir ‘iesākties, iestāties (par laikposmu)’ (6., 89–90). Lai šo darbības vārdu pārtulkotu lietuviešu valodā, piedāvātas atbildes ‘1. prieti (*prie ko; pilnam*); 2. ateiti, užeiti’ (554), taču Latvijas lietuvieši savā runā biežāk lieto priedēkļa *pri-* atvasinājumu *prieiti*. Lietuviešu valodā starp divdesmit darbības vārda *prieiti* nozīmēm kā sestā vārdnīcā iekļauta ‘prislinkti, priartēti (apie laiku)’ [pienākt, pietuvoties (par laiku)] (LKŽe), tāpēc grūti pateikt, vai šādu respondentu izvēli ietekmē kontaktvaloda vai tas, ka arī lietuviešu valodā attiecīgo nozīmi var izteikt ar šī priedēkļa atvasinājumu, kaut arī vispārlieotojamā leksikā priekšroka tiek dota citiem darbības vārdiem:

- (14) *Tokie laikai, dukrelės, priėjo* / atėjo
 ‘Tādi laiki, meitiņas, pienāca’ (B).

Latvijas lietuviešu valodai ir raksturīgs plašs ar priedēkli *pri-* atvasinātā darbības vārda *prigimti* lietojums. Kā latviešu valodas darbības vārda *piedzimt* pirmās nozīmes ‘atdalīties no mātes organisma un sākt patstāvīgu eksistenci’ (6., 35) ekvivalenti lietuviešu valodā minēti *gimti* un *užgimti* (547). Taču priedēkļa darbības vārds *prigimti* ar zināmu nozīmes niānsi konstatēts gan lietuviešu valodas vārdnīcā ‘gimti (ppr. ne pirmam vaikui šeimoje)’ [dzimt (parasti ne pirmajam bērnam ģimenē)] (LKŽe), gan Ziemeļlietuvas teritorijā runātajā izloksne – ‘susilaukti vaiko’ [piedzimt bērnam] (Švambarytė-Valužienė 2015, 210). Tāpēc likumsakarīgi, ka respondenti lieto atvasinājumu ar priedēkli *pri-*:

- (15) *Mano vaikai čia* [Latvijoje] *prigimė*, bet jie vis tiek lietuviai yr / gimė
 ‘Mani bērni šeit [Latvijā] piedzima, taču viņi vienalga lietuvieši ir’ (B).
 (16) *Ar žinai, jai prigimė sūns* / gimė
 ‘Vai zini, viņai piedzima dēls’ (Rg).

Reizēm Latvijas lietuviešu valodā konstatēti darbības vārdu atvasinājumi ar priedēkļiem, kuru lietojums atšķiras lietuviešu vispārlietojamā un izlokšņu leksikā. Latviešu valodā ierastā ar priedēkli *sa-* atvasinātā darbības vārda *sasveicināties* nozīmē ‘sveicināt vienam otru, citam citu’ (7, 302) lietuviešu literārajā valodā biežāk lieto ar priedēkli *pa-* atvasinātu tās pašas saknes darbības vārdu resp. *pasisveikinti* (648). Vārdnīcās fiksētas izlokšnēs lietotās konstrukcijas ar *susisveikinti*, piem., „Susitikom, susisvėikinom ir gražiai pasišnekėjom Gdl.” [Satikāmies, sasveicinājamies un skaisti parunājājamies] (LKŽe), līdzīgi arī ‘pasilabinti’ [padot labas dienas] (Švambarytė-Valužienė 2015, 549) Ziemeļlietuvas izlokšnēs. Domājams, ka respondentu runu Latvijā ietekmējušas gan izlokšnes, gan latviešu valoda:

- (17) *Latviai susisveikina taip pat kaip lietuviai* / *pasisveikina, sveikinasi*
‘Latvieši sasveicinās tāpat kā lietuvieši’ (R).
- (18) *Mandagūs žmonės – visad susisveikina į kambarį įėję ...* / *pasisveikina, sveikinasi*
‘Pieklājīgi cilvēki – vienmēr sasveicinās, istabā ienākuši ..’ (B).

Ar neatgriezeniskā darbības vārda *sveikinti* atvasinājumu *apsveikinti* (sal. latviešu atbilstmi *apsveikt*) lietuviešu vispārlietojamā valodā izsaka nozīmi ‘iš eilės pasveikinti (ppr. paduodant ranką)’ [pēc kārtas sasveicināties (parasti sniedzot roku)] (LKŽe). Neraugoties uz to, ka tāds darbības vārds lietuviešu valodā ir, ne tas, ne izlokšņu dotumi neapstiprina, ka šī priedēkļa atvasinājums būtu piemērots Latvijā pierakstītā teksta kontekstam (runa ir par kāzu tradīcijām). Darbības vārda *apsveikt* atbilde lietuviešu valodā ir [*pa*]*sveikinti* (60):

- (19) *Atein mergelės draugai, apsveikin'jā* / *pasveikina*
‘Atnāk meitenes draugi, apsveic viņu’ (R).

Vairāki ar priedēkli *nu-* atvasināti darbības vārdi – *nulinkėti, nušvēsti, nušaukti* – konstatēti Latvijas lietuviešu tekstos. Kā redzams, nereti šī priedēkļa atvasinājumi izvēlēti, lai izteiktu ar priedēkli *no-* darinātu latviešu valodas darbības vārdu nozīmes, kaut gan lietuviešu valodā attiecīgo nozīmju izteikšanai lieto citus priedēkļus. Piem., darbības vārds *nušvēsti* tiek lietots lietuviešu valodai raksturīgākā atvasinājuma *atšvēsti* (475) vietā (sal. latviešu *nosvinēt* ‘svinēt un pabeigt svinēt’ (5, 706)), bet *nulinkėti* – atvasinājuma *palinkėti* vietā (sal. latviešu *novēlēt* ‘1. Izteikt vēlējumu; vēlēties, lai (kas) būtu, realizētos ..’ (5, 741)):

- (20) *Pas tą dukrą nušventė, tada nuvažiava pas vyrą* / *atšventė*
‘Pie tās meitas nosvinēja, pēc tam brauca pie vīra’ (R).
- (21) *Latvis jau lietuviui dažnai nenulinkės gero* / *ne[pa]linkės*
‘Latvietis jau lietuvietim bieži ne[no]vēlēs labu’ (R).

Latvijas lietuvieši samērā bieži lieto darbības vārdu *nušaukti*, kura divpadsmitā no trīspadsmit nozīmēm lietuviešu valodā ir ‘pavadinti’ (LKŽe). Iespējams, ka šādu izvēli ir ietekmējušas daudznazīmīgā latviešu valodas darbības vārda *nosaukt* nozīmes ‘1. Piešķirt vārdu, nosaukumu. 2. Pateikt (kā) vārdu, apzīmējumu. 3. Saucot pateikt. 4. Saucot, ar saucieni panākt, ka (kāds) virzās un pabeidz

virzīties lejā, nost' (5, 657–658), kuru izteikšanai lietuviešu valodā lieto atšķirīgus darbības vārdus, piem., *pavadinti, duoti vardq, praminti* (469), lai izteiktu pirmo nozīmi, *išvardyti* – otro, vēl *pasiūlyti, iškelti* u. tml. (469–470). Minētajos teikumos vislabāk derētu atbilstme *išvardyti*, taču nereti Latvijas lietuvieši izvēlas latviešu valodai tuvo darbības vārdu:

- (22) *Nenušaukē per televizorių, kas pabringo Lietuvo* / neišvardījo
 'Nenosauca pa televizoru, kas kļuva dārgāks Lietuvā' (Rg).
 (23) *Viršininkai gali nušaukti, kur dirbt, ir reiks eit...* / išvardyti, pasakyti
 'Priekšnieki var nosaukt, kur strādāt, un būs jāiet...' (B).

Nereti Latvijas lietuviešu valodā lietoti burtiski pārcelti latviešu valodas darbības vārdi. Tie ir gadījumi, kad lietuviešu valodā, pat ja tajā ir līdzīgs vārds, tam nepiemīt nozīme, kādā šis darbības vārds (bieži vien atvasinājums) lietots respondentu runā.

Latvijas lietuviešu valodas pierakstos konstatēts darbības vārds *parskelt*. Tas ir latviešu valodas darbības vārda *pāršķelt* resp. 'šķeļot pārdalīt; šķeļot radīt (kam) caurumu, bojājumu' (6, 413) lietojums. Acīmredzams, ka notikusi kopīgas cilmes darbības vārdu – lietuviešu *skelti* un latviešu *šķelt* (Karulis II, 347) – kontaminēšanās resp. „[V]alodas vienības (parasti vārda vai izteiciena) formas vai nozīmes pārveidošanās, ko izraisījusi formu, funkciju vai asociāciju tuvība un mijiedarbība ar citu šī paša līmeņa valodas vienību ..” (Skujiņa 2007, 192). Lietuviskots tikai pēc formas – *parskelt* – un pielāgots lietuviešu gramatikas normām (lietots atbilstošās personas, dzimtes un laika formā), kaut gan lietuviešu valodā attiecīgā darbības vārda atbilstmes ir gan līdzīgs pašvalodas darbības vārds *perskelti*, t. y. 'skeliant perdalyti' [šķeļot sadalīt] (LKŽe), gan *suskaldyti; perkirsti; perskrosti* (524):

- (24) *Vieną kartą vėl karves ganiau miške un ka spyrė*¹² [žaibas] *un par pusį egles parškėlė: tada bais' išsigandau...* / perskėlė
 'Vienu reizi atkal govis ganīju mežā un kad spēra [zibens] un uz pusēm egles pāršķēla: tad ļoti nobijos ..' (R).

Līdzīgi ir noticis ar darbības vārdu *prikristi*, kurš, tiesa, noliegumā *neprikristi*, lietots kā latviešu valodā darbības vārds *piekrist* ar nozīmi 'atzīstot par pareizu, pievienoties (iepriekš teiktajam)' (6, 60). Kā šī darbības vārda atbilstmi lietuviešu valodā parasts lietot *nepritarti, nesutikti* [nepiekrist] (441). Kaut gan pēc formas analogisks darbības vārds iekļauts gan lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽe), gan pierobežas folkloras leksikas vārdnīcā (Švambarytė-Valužienė 2015, 313), tā nozīmes neatbilst Latvijas lietuviešu sarunvalodā fiksētajam lietojumam (jāpiebilst, ka arī šī teikuma konstrukcija nav raksturīga lietuviešu valodai – par Latvijas lietuviešu valodas prievārdu konstrukcijām plašāk sk. Kvašytė 2009):

- (25) *Aš prie to irgi neprikrintu* / su tuo nesutinku
 'Es arī tam nepiekrītu' (B).

¹² Par šī darbības vārda lietošanu sk. iepriekš.

Respondenta runas pierakstā kā okazionāls darinājums konstatēts latviešu valodas darbības vārda *plātīties* tā pirmajā nozīmē ‘plaši kustināt rokas, parasti pastiprinot izteikuma saturu’ (6., 254) lietuviskojošs *platītis*. Jāpiebilst, ka tas nebūs saprotams lietuviešiem, kuri neprot latviešu valodu, jo šim darbības vārdam lietuviešu valodā atbilst izteiciens *skētrioti rankomis* (569):

- (26) *Ani [kunigai] seniau tik prie altoriaus platijos / skētriojo rankomis*
 ‘Viņi [mācītāji] agrāk tikai pie altāra plātījās’ (B).

Secinājumi

Citvalodu vidē pastāvīgi dzīvojošiem cilvēkiem arvien nākas apzināti izvēlēties saziņas valodu, ja viņi prot vairāk nekā vienu – dzimto – valodu. Latvijas lietuvieši dzimto valodu lieto galvenokārt ikdienas saziņā, tāpēc ir sašaurinājušās šīs valodas funkcijas. Plašāk izplatīts sarunvalodas paveids, turklāt, dzīvojot svešas valodas vidē, ir grūti izvairīties no citvalodu ietekmes. Latvijas lietuviešu sarunvalodā konstatēts specifisks darbības vārdu lietojums. Analizējot Latvijas lietuviešu darbības vārdu, to formu un atvasinājumu lietošanu, atsevišķi gadījumi atklāj valodas vides ietekmi, piem., teikumos lietoti semantiski neiederīgi (citas nozīmes) darbības vārdi. Lietuviešu valodas darbības vārdi mēdz būt darināti ar latviešu valodai raksturīgiem vārddarināšanas līdzekļiem, visbiežāk priedēkļiem. Sastopami burtiski pārceltu lietuviskotu latviešu valodas darbības vārdu lietojumgadījumi. Jāņem vērā arī abu valodu izlokšņu loma. Pētot darbības vārdu un to formu lietošanas specifiku, var apgalvot, ka atsevišķi no tiem ir samērā plaši izplatīti Latvijas lietuviešu dzimtajā valodā, citi gadījumi uzskatāmi par individuāliem (okazionāliem).

Literatūra

1. Ambrazas, Vytautas (red.). 1994. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidykla.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Arutjunjan, Jurik et al. 1999. *Etnosociologija*. Moskva: Aspekt Press.
4. Budzinauskienė, Jovita. 2001. *Latvijos lietuvių bendruomenė*. Vilnius: Voruta.
5. Butkus, Alvydas (red.). 2003. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Kaunas: Aesti.
6. Ceplītis, Laimdota, Stengrevica, Melita (red.). 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
7. Garšva, Kazimieras. 2005. *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
8. Garšva, Kazimieras. 2015. *Latvijos lietuvių šnektos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
9. Iedzīvotāju reģistrs. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/>
10. Jēkabsons, Ēriks. 2003. *Latvijas lietuvieši*. Rīga: Elpa.
11. Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2 sēj. Rīga: Avots.

12. Kvašytė, Regina. 2009. Besonderheiten der Umgangssprache der Litauer Lettlands: Gebrauch der Präpositionen. *Dialectologia et Geolinguistica*. 17/1, 38–51.
13. Kvašytė, Regina. 2012. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latviju: lingvistiskās paralēles*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
14. Merkienė, Irena Regina et al. 2005. *Pietryčių Latvijos lietuviai: tapatumo išraiška, etninės ir kultūrinės orientacijos*. Vilnius: Versus aureus.
15. Naktinienė, Gertrūda (red.). 2008. *Lietuvių kalbos žodynas*. (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas (LKŽe). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Pieejams: www.lkz.lt
16. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
17. Rauhvargers, Eižens (red.). 2002. *Sinonīmu vārdnīca*. 3. papild. un pārstr. izd. Rīga: Avots.
18. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
19. Švambarytė-Valužienė, Janina. 2015. *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika*. Žodynas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
20. Treija, Aldona, Dribins, Leo. 1998. Lietuvieši. *Mazākumtautību vēsture Latvijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 43–61.

Summary

Lithuanians living in Latvia usually use their mother tongue in daily communication; therefore, the functions of this language have become narrower. Mostly, a variety of spoken language is attributed to a common feature of a freer use and neglect of linguistic requirements. Living in a foreign linguistic environment, it is difficult to avoid the impact of other languages; therefore, in the present case Lithuanian as a native language can be impacted by Latvian as a dominating language of state residents. Changes in the native language observed in a foreign language environment have already been investigated in various aspects, usually at the levels of phonetics and lexis. The presentation will investigate the use of one of the parts of speech, verb, in greater detail.

In the spoken Lithuanian of Latvian Lithuanians we noticed certain specificity regarding choosing verbs. Some cases reveal the impact of the linguistic environment, for instance, semantically incorrect (of the other meaning) verbs are used in sentences. The verbs of Lithuanian include elements of composition characteristic to Latvian, usually prefixes. Quite often, the cases of literally translated Latvian verbs are observed. Verbal constructions following an example of Latvian are used. Also, Lithuanian of Latvian Lithuanians, just like the spoken Lithuanian of Lithuanians living in Lithuania characteristically contains abundance of vernacularisms, loan-translations or barbarisms. A clear feature of spoken language is the shortening of endings in sentences.

The investigated choice of verbs and the use of their forms prove that some verbs or their forms are broadly spread in the spoken Lithuanian of Latvian Lithuanians; other cases ought to be treated as individual (occasional).